

توسعه چارچوب نظری یک اقتصاد تعادلی؛

راهکاری بر اساس یک الگوی اقتصاد اسلامی – ایرانی

هاشم زارع^۱

چکیده

بی‌شک امروزه بالندگی علوم مختلف در پیدایش دانش‌های نوین، مدیون افرادی است که بدون تعصب و با استفاده از علوم درون‌رشته‌ای و بین‌رشته‌ای، در یک فرآیند منطقی و با استفاده از برهان‌های نوین علمی و بدون نگرانی از شرایط و جو حاکم بر جامعه علمی، به مسائل پیش رو می‌نگرند. علم اقتصاد و عالمان این علم نیز از این امر مستثنی نیستند. با توجه به شرایط امروز جهان، دیگر زمان آن رسیده که عالمان اقتصاد اسلامی، با اعتقاد خردمندانه به دانش الهی خود برای جواب دادن به بسیاری از سوالات پیش روی اقتصاددانان در دنیا پیش‌قدم شوند و در این جهاد بزرگ هیچ هراسی به دل راه ندهند. تلاش و مطالعه پیش رو، رشحه‌ای از دریای ژرف و عمیق مبانی اقتصاد اسلامی است که سعی می‌کند، با تکمیل فروض و ارائه راهکار اسلامی، وجود تعادل رقابتی را به شرط وجود تعادل جبرانی از فضای نظری به سوی عالم واقعیت سوق دهد. به عبارت دقیق‌تر، با فرض وجود تعادل جبرانی، از طریق انتقال بخشی از ذخایر دارایی و مازاد درآمد، تحت عنوان خمس و زکات و نه هرگونه پرداختی دیگری (این دو نوع پرداختی دارای قواعدی هستند که با تئوری سازگاری دارند) به افراد دارای درآمد منفی یا دچار ورشکستگی، تعادل رقابتی در چارچوب اقتصاد اسلامی امکان‌پذیر شود و هیچگاه نقض نشود.

واژگان کلیدی: تعادل رقابتی، تعادل جبرانی، اقتصاد اسلامی، زکات، خمس.

^۱ استادیار گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)

۱. مقدمه و بیان مسئله

امروزه، برخی از متخصصان اقتصاد اسلامی به دنبال اثبات این امر هستند که علم اقتصاد اسلامی، هیچ تناقضی با علم عمومی اقتصاد ندارد. برخی نیز این دو علم را از یکدیگر مجزا می‌دانند و بنا به اینکه طرفدار کدامیک از جریان‌های علمی باشند، به دنبال حصار کشیدن به دور یکی از آنها هستند. این نگرش‌ها نشان‌دهنده توجه نداشتن به ماهیت وجودی علم است. آنچه عقل حکم می‌کند، این است که باید بخش‌هایی از این دو تفکر علمی که می‌تواند به یافتن پاسخ برای سوال‌های پیش روی گزاره‌ها و نظریه‌های حوزه نظری در نظام‌های مختلف اقتصادی کمک کند تا هر دو، راه تکامل را بپیمایند، مورد استفاده قرار گیرد. در چارچوب نظام‌بندی، با توجه به واقعیت‌های اقتصادی، راهکارهای لازم می‌تواند از دیدگاه‌های مختلف به دست آید و در صورت تناقض نداشتن با فرضیه‌ها و چارچوب ساختاری برای نیل به اهداف برگرفته از مکتب اقتصادی مورد نظر پیشنهاد شود. در این بین، باید پذیرفت که نظریه‌های ابداعی، خطاپذیر و نقدپذیر هستند؛ چراکه همین امر، موجب علمی بودن این نظریه‌ها می‌شود. مطالعه حاضر قصد دارد، نظریه‌ای را مطرح کند تا با کمک مفاهیم اقتصاد اسلامی، یکی از سوالات پیش روی اقتصاددانان را در مورد مسئله وجود تعادل عمومی، با فرض وجود تعادل جبرانی در اقتصاد، توضیح و راهکار تجربی را پیشنهاد دهد. به عبارت دیگر، یک فرض به فرضیه‌های موجود اضافه کند تا امکان برقراری این تعادل در چارچوب علم اقتصاد اسلامی به تایید برسد.

۲. هدف و پرسش‌های پژوهش

هدف از تحقیق حاضر، گسترش چارچوب نظری اقتصاد تعادلی بر اساس ابزارهای اقتصاد اسلامی جهت رفع یکی از شکاف‌های میان نظریه‌های اقتصادی و واقعیت موجود است. بنابراین در چارچوب بحث ارتباط منابع بین خانوارها در اقتصاد، به ارائه مفروضات عملی وجود تعادل رقابتی پرداخته خواهد شد. پس به طور مشخص، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ این پرسش است که بر اساس نظریه‌های اقتصاد تعادلی، چگونه می‌توان مکانیزم واقعی ارتباط منابع از طریق پرداخت‌های انتقالی از محل ذخایر دارایی‌های افراد را برقرار کرد، به طوری که نه تنها با هیچ یک از مفروضات برقراری تعادل رقابتی در تناقض نباشد، بلکه شرایط نقض این تعادل را نیز از پیش رو بردارد.

۳. پیشینه پژوهش

تاکنون در داخل و خارج از کشور، مطالعات زیادی در مورد حوزه‌های مختلف انطباق نظریه‌های اقتصاد اسلامی و علم اقتصاد انجام شده است که می‌توان به مطالعات خارجی همچون مهامد و سیاد (۲۰۱۶)، مهامد و همکاران (۲۰۱۶)، عبدالله یعمانی و همکاران (۲۰۱۴)، آیدومهان‌تووراکا (۲۰۱۳)، نوزالینا و عبدالرحیمی (۲۰۱۳)، افطمجدی عبدالرشید (۲۰۱۰)، منوراقبا (۱۹۹۸)، فرید (۱۹۹۷)، محمد فهیم‌خان (۱۹۹۷)، ابراهیم (۱۹۹۴)، صباح‌الدین زعیم (۱۹۸۹)، منان (۱۹۸۹) و نیز مطالعات

داخلی همچون عسکری و کاشیان (۱۳۹۴)، عسکری و بادپا (۱۳۹۳)، شعبانی و کاشیان (۱۳۹۲)، میسمی و همکاران (۱۳۹۱)، اسماعیل پوردره (۱۳۸۷)، سالاری (۱۳۸۷)، کمیجانی و عسکری (۱۳۸۷)، کیاءالحسینی (۱۳۸۷)، توسلی (۱۳۸۶)، سبحانی و مهربانی (۱۳۸۶)، گیلک حکیم‌آبادی (۱۳۸۵)، عسکری (۱۳۸۴)، کاظمی و زمانیان (۱۳۸۴)، گیلک حکیم‌آبادی (۱۳۷۹)، ثامنی کیوانی (۱۳۷۸) و لاجوردی (۱۳۷۱) اشاره کرد. اغلب این مطالعات در چارچوب تایید تجربی راهکارهای علم اقتصاد اسلامی برای مسائلی همچون رفع فقر، توزیع درآمد و ... است.

همچنین مطالعات زیادی در مورد تاثیر زکات و خمس بر وضعیت فقر و نابرابری درآمد در ایران انجام شده است. به طور مثال، ورهرامی و لایق گیگلو (۱۳۹۵) به بررسی تاثیر زکات بر توزیع درآمد در ایران پرداخته‌اند. آنها بیان می‌کنند که توزیع مناسب درآمد یکی از اهداف نظام اقتصادی اسلام است، به طوری که مکتب اسلام ریشه اصلی بسیاری از مشکلات اقتصادی را توزیع ناعادلانه درآمدها می‌داند و با وضع احکام مناسب، به دنبال رفع این معضل اجتماعی - اقتصادی است. زکات، یکی از این احکام و از مهم‌ترین مالیات‌های اسلامی است که می‌تواند نقش مؤثری در دستیابی به توزیع عادلانه درآمد داشته باشد. بنابراین هدف این مقاله بررسی تأثیر زکات بر توزیع درآمد در ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ است. به همین منظور از ضریب جینی به‌عنوان شاخصی برای توزیع درآمد و از الگوی خود توضیح برداری (VAR) و توابع واکنش آنی و تجزیه واریانس برای آزمون فرضیه‌ها استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که زکات، اثر معناداری (هرچند اندک) بر ضریب جینی در کشور دارد و باعث کاهش نابرابری در کشور می‌شود.

طاهرخانی و مفتاح (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای به بررسی اثر خمس بر کاهش فقر در ایران، طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۰ پرداخته‌اند. آنها در این مطالعه با استفاده از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و روش شبیه‌سازی خرد به محاسبه مقدار بالقوه خمس پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که خمس توانایی رفع بخش عمده‌ای از فقر را دارد. با در نظر گرفتن دهک پنجم درآمدی به عنوان دهک متوسط جامعه، منابع لازم و درصد کفایت درآمد خمس برای رساندن خانوارهای زیر دهک پنجم به دهک متوسط جامعه، برآورد و نتیجه گرفته شد که درآمد خمس در برخی از سال‌های مطالعه شده، تمامی منابع لازم برای رفع فقر را پوشش داده است، بنابراین با توجه به تاثیر خمس بر فقرزدایی، می‌توان اینگونه استنباط کرد که باید بیشتر و دقیق‌تر به مسئله خمس در جامعه پرداخته شود.

اثنی‌عشری و میکاییلی (۱۳۹۳) به بررسی تاثیر زکات بر فقرزدایی و رشد اقتصادی در استان‌های شمالی ایران پرداخته‌اند. هدف اصلی این تحقیق، بررسی اثرگذاری زکات گندم و جو بر فقرزدایی استان‌های شمالی و همچنین، اثر درآمد زکات بر رشد اقتصادی طی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ بوده است. نتایج تحقیق نشان داد که درآمد زکات در استان گلستان نسبت به استان‌های مازندران و گیلان بیشتر بوده و زکات نقش مهمی در فقرزدایی این استان داشته است. در این میان، در استان گیلان به دلیل تولید کمتر گندم و جو و به تبع آن کسب درآمد کمتر، زکات نقش اندکی در فقرزدایی استان ایفا

کرده است. همچنین نتایج، بیانگر نقش مؤثر و معنادار درآمد زکات در رشد اقتصادی استان‌های منتخب بوده است. این تأثیر، معادل ۰/۰۰۵ درصد برآورد شده است. با توجه به این مسئله، تنها زکات گندم و جو قادر به پوشش فقر و تقویت رشد اقتصادی نیست، بنابراین باید از دیگر مالیات‌ها نیز برای فقرزدایی و از بین بردن آن و رونق اقتصادی بهره برد.

نوآوری تحقیق حاضر در پاسخ به سوالی است که توسط اقتصاددانانی همچون اررو و هان^۱ مطرح شده و آن، اینکه زمانی که درآمد برخی افراد منفی است یا دچار ورشکستگی شده‌اند، دیگران چگونه بخشی از دارایی‌های ذخیره‌ای خود را (بر اساس تئوری، این انتقال نمی‌تواند تحت هر شرایطی رخ دهد) به این افراد انتقال دهند تا کماکان تعادل رقابتی در کنار تعادل جبرانی وجود داشته باشد. بنابراین تحقیق حاضر سعی دارد، با استفاده از مفاهیم و اصولی که اسلام برای مسلمانان در نظر گرفته، مکانیزمی را پیشنهاد کند که با اضافه کردن فرض‌هایی جدید به فرض‌های قبلی، برقراری همزمان تعادل رقابتی را در کنار تعادل جبرانی در چارچوب اقتصاد اسلامی نشان دهد. در ادامه به تبیین مبانی نظری الگو پرداخته خواهد شد.

۴. چارچوب نظری

در ابتدا مبانی وجود تعادل رقابتی به شرط وجود تعادل جبرانی ارائه خواهد شد، سپس به بیان مفاهیم مرتبط با پرداخت زکات و خمس در اسلام پرداخته خواهد شد.

۴-۱- تعادل رقابتی

در این قسمت، از دیدگاه اقتصاددانان مختلف به بررسی تعادل عمومی و رقابتی و در نهایت، تعاریف و رابطه‌های تعادل رقابتی و جبرانی پرداخته می‌شود.

۴-۱-۱- اقتصاددانان کلاسیک

درباره مسئله تعادل عمومی که در اقتصاد مورد استفاده قرار می‌گیرد، دو دیدگاه وجود دارد:

۱- روابط سیستم اقتصادی باید به قدر کافی کامل باشد تا بتوان ارزش‌های متغیرهای مربوط به آن را مشخص کرد.

۲- هر کدام از روابط، نشان‌دهنده تعادلی از نیروهای گوناگون است.

هر تلاشی برای ارائه یک تئوری پیرامون کل سیستم اقتصادی، نشان‌دهنده پذیرش اولین بخش دیدگاه تعادل است. دیدگاه دست نامرئی آدم اسمیت^۲، اساسی‌ترین روابط مرتبط با تعادل اقتصادی به حساب می‌آید که تعادل نرخ بازده را مطرح می‌کند. مسئله تعادل برای علم مکانیک سال‌ها قبل از نشر

¹ Arrow and Hahn

² Adam Smith

کتاب «ثروت و ملل» در سال ۱۷۷۶ شناخته شده بود و این مسئله مطرح بود که تأثیرات یک نیرو می‌تواند سبب خنثی کردن آن شود (به طور مثال، آب مسیر خود را پیدا می‌کند)، اما هیچ شواهد آشکاری در این رابطه وجود ندارد که اسمیت این ایده‌ها را از ارتباط آنها با علم مکانیک برگرفته باشد. اسمیت، مهم‌ترین مسئله مرتبط با تئوری تعادل عمومی را درک کرده که شامل قابلیت یک سیستم رقابتی برای دستیابی به منابع گوناگون کارآمد در برخی از زمینه‌ها است. به این ترتیب، می‌توان عنوان کرد که اسمیت، خالق تئوری تعادل عمومی است. یک دیدگاه سیستماتیک پیرامون سیستم کلاسیک مانند آنچه توسط ریکاردو^۱، میل^۲ و مارکس^۳ عنوان شده مورد توجه است که فعالیت‌های آنها برخی از شکاف‌های منطقی دیدگاه اسمیت را پر می‌کند و همه آنها را می‌توان به عنوان عوامل تأثیرگذار اولیه در تئوری تعادل عمومی در نظر گرفت. گرچه یک دیدگاه بسیار حائز اهمیت وجود دارد که در آن هیچ کدام از اقتصاددانان کلاسیک، تئوری تعادل عمومی واقعی و نقش آشکار و صریحی را برای شرایط مورد نیاز مطرح نکرده‌اند، اما متفکران نظام‌مندتر به ویژه میل، دیدگاه‌هایی را در رابطه با نقش تقاضا و تأثیر قیمت بر آن مطرح کرده‌اند.

تئوری تعادل عمومی، به بررسی کمیت (مقدار تعادلی) و قیمت تمامی کالاها می‌پردازد، گرچه نویسندگان کلاسیک، دریافته‌اند که قیمت‌ها با سیستمی از روابط مشخص می‌شوند که از شرایط نرخ برابر منفعت حاصل شده است و در آن کمیت‌ها وارد نشده‌اند. این مورد با ضرایب تولید ثابت و تک‌عامل اولیه با عنوان نیروی کار آشکار است که در کتاب معروف اسمیت با عنوان «مبادله آهو و سگ آبی» لحاظ شده و این مورد، ادامه دیدگاه‌های مالتوس و ریکاردو است که نشان می‌دهد، می‌توان شرایط خاصی را در سیستم پیاده کرد. در پایان، فرضیه‌های مالتوسی در رابطه با جمعیت نشان می‌دهد که قیمت پشتیبانی نیروی کار از نظر کالاها ثابت است و به این ترتیب، حتی نرخ بازده سرمایه را می‌توان مشخص کرد. در حقیقت، با توجه به فرضیه‌های مالتوسی، مدل دوباره یک عامل اصلی را مطرح می‌کند که شامل زمین است.

به این ترتیب، اقتصاددانان کلاسیک، هیچ تئوری صحیحی درباره اختصاص منابع ندارند؛ زیرا تأثیر قیمت‌ها بر کمیت‌ها مورد بررسی قرار نگرفته و تأثیر دوجانبه آنها نفی شده است. در تمامی جنبه‌ها در ارتباط با دیدگاه‌های نویسندگان کلاسیک، می‌توان این مسئله را عنوان کرد که تئوری تجارت خارجی میل، با تئوری تعادل عمومی هماهنگ است.

¹ Ricardo

² Mill

³ Marx

شناخت کامل مفهوم تعادل عمومی را می‌توان به شکل دقیقی با دیدگاه والراس مرتبط دانست و به این ترتیب، استنلی جیوونز^۲ و کارل منگر^۳ بسیاری از عناصر گوناگون سیستم نئوکلاسیک را به شکلی مستقل مطرح کرده‌اند. سیستم اقتصادی، از خانوارها و بنگاه‌ها تشکیل شده است. هر کدام از خانوارها مجموعه‌ای از منابع و کالاهای مفید در تولید یا مصرف را در اختیار دارند که از آن جمله می‌توان به انواع متفاوت نیروی کار اشاره کرد. یک خانوار برای هر مجموعه مشخصی از قیمت‌ها، درآمدی از فروش منابع دارد و با توجه به این درآمد، می‌تواند از میان تمامی انواع جایگزین، کالاهای مصرفی را انتخاب کند که هزینه آن با قیمت ثابت از درآمد خانوار فراتر نمی‌رود. به این ترتیب، تقاضای خانوار برای هر کالای مصرفی تابعی از قیمت هر دو مورد کالاهای مصرفی و منابع است که بنگاه‌ها فرض می‌کنند که تحت ضرایب ثابت عمل می‌کند. یک مجموعه تعادلی از قیمت‌ها، مجموعه‌ای است که در آن، عرضه و تقاضا، در هر بازار، برابر در نظر گرفته می‌شود و تحت فرضیه ضرایب ثابت تولید مطرح شده یا به طور عمومی‌تر می‌توان بازده ثابت به مقیاس را در این زمینه مد نظر قرار داد که برابر با عرضه و تقاضا در بازار منابع است و قیمت‌ها محدود هستند تا بتوانند شرایط منافع صفر را برای بنگاه‌ها حاصل کنند. تحقیقات بعدی والراس، کلارک^۴ و ویکستید^۵ و دیگران، فرضیه‌هایی را در رابطه با تولید مطرح کرده که در آن روش‌های جایگزین لحاظ می‌شود. مجموعه تعادلی از قیمت‌ها وجود دارد که بر مبنای معادله تعداد قیمت‌های تعیین شده همراه با تعداد معادلات، بیان‌کننده کیفیت عرضه و تقاضا در تمامی بازارها نشان داده می‌شوند. هر دوی آنها برابر با تعداد کالاها هستند که با n نشان داده می‌شود. در این شمارش، والراس تشخیص داده است که دو مسئله متفاوت وجود دارد:

الف- تنها قیمت‌های نسبی می‌توانند بر رفتار خانوارها و بنگاه‌ها تاثیر بگذارند، در حقیقت سیستم معادلات تنها $n-1$ متغیر دارد.

ب- تعادل، بودجه‌بندی بین درآمد و ارزش مصرفی و همچنین شرایط منفعت صفر برای بنگاه‌ها در کنار یکدیگر نشان می‌دهد که می‌توان آن را به عنوان قانون والراس نامگذاری کرد. ارزش بازار عرضه برابر با ارزش تقاضا برای مجموعه‌ای از قیمت‌ها است و تنها مجموعه تعادلی را نشان نمی‌دهد. در حقیقت، روابط عرضه و تقاضا، مستقل از یکدیگر نیستند. در صورتی که عرضه برابر با تقاضا در $n-1$ بازار باشد، برابری باید در n حفظ شود. والراس در رابطه با ثبات تعادلی بحث کرده و ضرورتاً این مورد را برای اولین بار در تئوری مشهور خود با عنوان تائونمتس^۶ (به معنی گروه‌بندی یا فرآیندهای رسیدگی تجربی) عنوان کرده است (فراتر از برخی از مباحث مطرح‌شده توسط میل در حوزه تجارت

¹ Walras

² Stanley Jevons

³ Carl Menger

⁴ Clark

⁵ Wicksteed

⁶ Tatonnements

خارجی). آشکار است که والر اس، فرض را بر این نگذاشته است که بازارها، با نظم مشخص به حالت تعادلی می‌رسند. در پایان، والر اس، هدف بالاتری را برای آنالیز تعادل عمومی مطرح کرده است: تحقیق پیرامون آنچه امروزه، آمار مقایسه‌ای خوانده می‌شود، به عبارت دیگر قوانینی مطرح می‌شود که بر مبنای آن، قیمت‌ها و مقادیر تعادلی همراه با داده‌ها تغییر می‌کند (منابع، شرایط تولید یا توابع مورد استفاده). اما فعالیت کمی در این زمینه انجام شده است.

۴-۱-۳- اجورث^۱ و پارتو^۲

بر مبنای تحقیقات آدام اسمیت، اقتصاددانان کلاسیک عنوان می‌کنند که تعادل رقابتی، چیزی را ارائه می‌دهد که در برخی جهات به خوبی به عنوان اختصاص بهینه منابع تعریف نشده است. اجورث و پارتو، به طور قابل توجهی روابط بین تعادل رقابتی و اختصاص بهینه را با شروع از ماه دوم مد نظر قرار داده‌اند. اجورث، دو نفر را مورد توجه قرار داده و منابع اولیه دو کالا را مطرح کرده که تلاش شده در تجارت بین آنها سازماندهی شود. او فرض را بر این نگذاشته است که فعالیت‌ها بر مبنای قوانین بازار رقابتی انجام می‌شود، اما در مقابل تجارت‌هایی را که می‌خواهند، انجام می‌دهند. او فرض را بر این گذاشته که:

الف- در صورتی فعالیت‌های تجاری را انجام نمی‌دهند که مورد دیگری نیز وجود داشته باشد که سودآوری بیشتری برای هر دوی آنها داشته باشد.
ب- هیچ‌یک از آنها تجارتی را انجام نمی‌دهند که سبب شود، نسبت به عدم وجود تجارت، شرایطشان بدتر شود.

وی نشان داده است که مجموعه کاملی از عوامل اختصاص یافته وجود دارد که آنها را با عنوان منحنی قرارداد خوانده است و می‌تواند شرایطی را پاسخ گوید که در این میان، تعادل رقابتی یکی از این موارد است. او فرض را بر این گذاشته است که به جای دو فرد، دو فرد متفاوت وجود دارد که از نوع تابع مطلوبیت و منابع اولیه مشابه هم هستند. او فرضیه‌های قبلی را در رابطه با شرایط برای تجارت رضایت‌بخش عمومیت بخشیده است. هیچ تجارت چندجانبه‌ای در میان شرکت‌کنندگان در صورتی تکمیل نخواهد شد که زیرمجموعه‌ای از آنها وجود داشته باشد که سبب می‌شود، تجارت دیگر در میان خودشان انجام شود و در این زمینه تنها از منابع ویژه آنها استفاده می‌شود که می‌تواند بیش از تجارت پیشنهادی اولیه برای آنها سودآور باشد. این شرایط، هر دو مورد «الف» و «ب» مطرح شده را در قسمت فوق عمومیت می‌بخشد. او در ادامه، این نتیجه را حاصل کرده است که هنگامی که تعداد افراد، هر نوعی بیشتر می‌شود، محدوده تجارت‌های محتمل، به سمت تعادل رقابتی کاهش می‌یابد. به این ترتیب، یک فرآیند مبادله عمومی، ارتباط نزدیکی را با تعادل رقابتی عمومی حاصل می‌کند. دیدگاه

¹ Edgeworth

² Pareto

ویژه پارتو تعریف مناسبی از اختصاص بهینه منابع را شامل می‌شود که به ویژه رضایت از شرایط «الف» از منحنی قراردادی اجورث از آن جمله است. او نشان داده است که شرایط بهینه در این رابطه هنگامی حاصل می‌شود که یک تعادل رقابتی از یک اختصاص اولیه مناسب موارد موجود آغاز شده است.

۴-۱-۴- آنالیز تعادل جزئی

کورنو^۱ (۱۹۳۸) و در ادامه جنکین^۲ (۱۸۷۰) و اقتصاددانان نئوکلاسیک، به شکل گسترده‌ای از آنالیز تعادل جزئی تک بازار استفاده کرده‌اند. عرضه و تقاضای یک تک کالا، به عنوان تابعی از قیمت کالای مورد نظر به تنهایی مورد توجه قرار می‌گیرد و قیمت تعادلی با عرضه و تقاضای برابر لحاظ می‌شود. این شکل از آنالیز را می‌توان به عنوان اولین تخمین برای آنالیز تعادل عمومی به حساب آورد که در آن، به بازارهای دیگر نیز توجه شده است.

آنالیز تعادل جزئی را می‌توان به عنوان یک مورد ویژه آنالیز تعادل عمومی به حساب آورد. وجود یک بازار، فرض را بر این می‌گذارد که باید حداقل یک کالا وجود داشته باشد؛ زیرا فراتر از آن باعث فشار در بازار می‌شود و قیمت را می‌توان به عنوان نرخ مشخص کرد. در صورتی که تنها یک کالا در دنیا وجود داشته باشد، هیچ مبادله و بازاری موجود نخواهد بود. اگر فرض را بر این بگذاریم که تنها دو کالا وجود دارد که آنها ۱ و ۲ بنامیم، به دلیل همگنی، عرضه و تقاضا، بر مبنای نسبت کالای ۱ به کالای ۲ مشخص می‌شود که شامل قیمت کالای ۱ به کالای ۲ به صورت عددی است. بر مبنای قانون والراس، تعادل در بازار ۱، تضمین تعادل در بازار ۲ است. آنالیز تعادل جزئی بازار ۱، در مورد دو کالا به طور کلی معادل آنالیز تعادل عمومی است.

آنالیز با دو کالا می‌تواند، به عنوان روشی برای بررسی تعادل عمومی مفید باشد، اما می‌توان این سوال را مطرح کرد که آیا آنالیز تعادل جزئی، تاثیر عملی بر کالاهای زیاد دارد. یک پاسخ با تئوری زیر ارائه و به صورت مستقل دیدگاه‌های هیکس^۳ (۱۹۳۹) و لئونتیف^۴ (۱۹۳۶) مطرح شده است: در صورتی که قیمت نسبی برخی از مجموعه کالاها ثابت باقی بماند، برای تمامی اهداف آنالیزی، مجموعه مورد نظر را می‌توان به عنوان کالای تک ترکیب به حساب آورد که قیمت آن را می‌توان به طور متناسب با قیمت هر کدام از اعضای مجموعه مطرح کرد و کیفیت آن نیز در ادامه بر مبنای هزینه‌ها تعریف می‌شود (مقادیر قیمت) که در کالای ترکیبی برابر با مجموعه هزینه‌ها در کالاهای جداگانه در مجموعه در نظر گرفته شده است. تئوری تلفیق هیکس- لئون تیف را می‌توان برای تنظیم آنالیز تعادل جزئی مورد استفاده قرار داد. در ادامه، جهت تبیین دقیق و نحوه استدلال بر اساس ابزارهای مالی اسلامی به بررسی مختصر نحوه پرداخت زکات و خمس و ویژگی آنها در اسلام پرداخته خواهد شد.

¹ Courno

² Jenkin

³ Hicks

⁴ Leonti

۴-۲- پرداخت زکات و خمس در اسلام

۴-۲-۱- زکات^۱

اسلام بر عدالت‌خواهی و رفع فقر به عنوان هدف مهم دینی تأکید می‌کند، بنابراین یکی از اهداف تشریح دین، تحقق عدالت و رفع فقر در جامعه است. از دیدگاه اقتصاد اسلامی، توزیع مناسب و عادلانه درآمد یکی از مصادیق عدالت اجتماعی است. به همین منظور ایجاد عدالت توزیعی در جامعه یکی از راهکارهای مهم رسیدن به عدالت اجتماعی است. در مجموع می‌توان چنین بیان کرد که در نگرش اسلامی، عدالت توزیعی به عنوان هدفی والا برای فعالیت انسانی معرفی و از آن به عنوان عاملی برای کاهش فقر نام برده شده است. نظام اقتصادی اسلام با به کارگیری تدابیری، اقتصاد را به سمت عادلانه شدن توزیع درآمدها سوق داده است تا از این طریق فقر کاهش یابد که یکی از این موارد زکات است که با زکات، بخشی از ثروت ثروتمندان به نیازمندان داده می‌شود و بدین ترتیب، نابرابری در توزیع درآمد کاهش می‌یابد که با گرایش به تمرکز ثروت مبارزه می‌شود. (ثامنی کیوانی، ۱۳۷۷)

زکات در لغت به معنای پاک کردن، پاکی و نیز نمو و رشد یافتن است، اما در قرآن کریم با عنوان عام صدقه به کار رفته است که شامل هر نوع مخارجی در راه خداوند متعال است. در اصطلاح فقهی نیز نوعی مالیات منصوص و معین است که هر مسلمان متمکن لازم است، به عنوان فرضیه مالی و خط فقیران در اموال خویش بپردازد. موارد مشمول زکات در قرآن کریم ذکر نشده است و فقها با استناد به روایات دینی آنها را مشخص کرده‌اند. گرچه در این باره اتفاق نظر وجود ندارد، اما بیشتر فقهای شیعه بر این باورند که زکات فقط به موارد نه‌گانه تعلق می‌گیرد که عبارتند از: شتر، گاو، گوسفند، طلا و نقره، گندم، جو، خرما و کشمش. در حقیقت اگر هر یک از اقلام پیش‌گفته شده به اندازه معینی (نصاب) برسند، باید زکات آن را پرداخت، این در حالی است که اکثر فقهای اهل سنت، زکات را محدود به موارد بالا ندانسته‌اند و آن را شامل هر آنچه عنوان مال بر آن صدق کند، می‌دانند.

موارد مصرف زکات نیز شایان ذکر است. این منبع بیت‌المال از جمله مواردی است که هشت مورد مصرف خاص در قرآن کریم برای آن تعیین شده است که عبارتند از: زکات به فقرا، مساکین، عاملان جمع‌آوری، دلجویی‌شدگان، آزادی‌برندگان، وام‌داران و در راه خدا و در راه ماندگان. درباره زکات، سه دیدگاه عمده قابل تصور است: دیدگاه اول، زکات را متعلق به دولت و حکومت اسلامی می‌داند (مالکیت امام نسبت به زکات). دیدگاه دوم، زکات را متعلق به حکومت نمی‌داند، بلکه باور دارد که زکات ملک دریافت‌کنندگان است، در نتیجه افراد خود می‌توانند زکات را در مصارف معین‌شده به مصرف برسانند. دیدگاه سوم که بین دو دیدگاه پیشین قرار دارد، باور دارد که گرچه زکات ملک امام نیست و ملک دریافت‌کنندگان است، اما نظارت بر توزیع و مصرف زکات با حاکم جامعه اسلامی است، بنابراین لازم

^۱ Zakat

است، زکات به حاکم اسلامی پرداخت شود. به نظر می‌رسد، دیدگاه سوم صحیح‌تر و مشهورتر باشد. نحوه محاسبه زکات در قسمت ضمیمه در قالب چند جدول آورده شده است. در ادامه به بیان بحث خمس پرداخته خواهد شد.

۴-۲-۲- خمس

خمس، اصطلاحی فقهی به معنای پرداخت یک‌پنجم مازاد درآمد سالانه و برخی موارد دیگر مانند معدن و گنج با شروطی است که در فقه آمده است. خمس از فروع دین است و آیه ۴۱ سوره انفال «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ...» و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک‌پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان [اول] و یتیمان و بینوایان و در راه‌ماندگان است...» و کتاب‌های روایی زیادی از آن سخن گفته‌اند. خمس از موضوعات مهم فقه اسلامی و به طور خاص فقه امامیه است. محاسبه و پرداخت خمس از تکالیفی است که شیعیان در طول زندگی به آن عنایتی ویژه دارند.

در آیه خمس، به شش گروه که صاحبان خمس هستند، اشاره شده است که عبارتند از: خداوند (لله)، ۲. رسول خدا (لرَسُول)، ۳. ذی‌القربی، ۴. یتیمان، ۵. مسکینان، ۶. کسانی که در سفر به فقر گرفتار شده‌اند. «ذی‌القربی» در لغت به همه خویشاوندان شخص گفته می‌شود، ولی با توجه به روایات، منظور از ذی‌القربی در این آیه امامان اهل بیت هستند. سهم امام. «سهم خدا» و «سهم پیامبر» و «سهم ذی‌القربی» مطابق روایات متعلق به امام جامعه اسلامی (پیامبر یا امام معصوم) است و به «سهم امام» مشهور است که در زمان غیبت کبرا مراجع تقلید به عنوان نائبان عام امام زمان آن را دریافت کرده و در اموری که مطابق تاریخ و روایات، خود اهل بیت صرف می‌کردند، هزینه می‌کنند. «سهم سادات»: در آیه شریفه، آیا مراد از «یتامی»، «مساکین» و «ابن‌السبیل» مطلق این افراد هستند؛ یعنی هر کسی که عنوان یتیم یا مسکین یا ابن‌السبیل بر او صدق کند یا مراد، خصوص یتیمان و مساکین و در راه‌ماندگان از نزدیکان پیامبر و آل رسول است؟ علمای امامیه قائل‌اند: مراد، یتیمان، مستمندان و در راه‌ماندگان از بنی‌هاشم‌اند، از این رو، این بخش را «سهم سادات» می‌نامند. با توجه به تقسیم مصرف خمس به دو بخش عمده «سهم امام» و «سهم سادات»، گاهی از خمس با عبارت «سَهْمَيْنِ» یاد می‌شود.

به نظر مشهور فقهای شیعه، موارد وجوب خمس بر اساس روایات ائمه معصومین عبارتند از: سود حاصل از کسب و کار و همه درآمدها و منافع شخص پس از مؤونه و هزینه‌های جاری سالانه زندگی، غنایم جنگی، منقول و غیرمنقول که از جنگ با کفار حربی به دست آید؛ مشروط بر آنکه جنگ مشروع باشد، معادن شامل طلا، نقره، سرب، مس، آهن، نفت، فیروزه، عقیق و مانند اینها که معدن بر آن صدق کند، گنج به معنای مالی که در مکانی همچون زمین، دیوار یا تنه درخت و شبیه این موارد پنهان شده باشد، غوص به معنای آنچه با غواصی از دریا به دست می‌آید؛ نظیر مروارید و مرجان، مال آمیخته

به حرام به گونه‌ای که جداسازی آنها از یکدیگر ممکن نباشد و میزان مال حرام و صاحبان اصلی آن نیز معلوم نباشد و زمینی که ذمی از مسلمان بخرد.

روش تحقیق

در تبیین و توسعه چارچوب نظری یک اقتصاد تعادلی و ارائه راهکار از چارچوب تعادل رقابتی و تعادل جبرانی به عنوان روش تحقیق استفاده خواهد شد. یک تعادل رقابتی (غیرجبرانی) شامل یک مجموعه قیمت، تخصیص مصرف و تخصیص تولید است، به طوری که هر بنگاه، سود خود را نسبت به قیمت‌های داده شده و هر خانوار، مطلوبیت خود را بر اساس قیمت‌های داده شده، درآمد مشخص و همچنین دارایی اولیه نگهداری شده آن و سهم سود حداکثر می‌کند.

تعریف ۱: تعادل رقابتی از یک بردار قیمت (p^*) ، تخصیص مصرف (x^*) و تخصیص تولید (y^*) تشکیل شده است، به شرطی که:

$$p^* > 0 \quad \text{الف- بردار قیمت مثبت باشد.}$$

ب- جمع بردار تقاضای تعادلی خانوار کوچک‌تر مساوی جمع بردار تولید تعادلی بنگاه، به علاوه جمع بردار دارایی اولیه خانوار باشد.

$$\sum_h x_h^* \leq \sum_f y_f^* + \sum_h \bar{x}_h$$

ج- $y_f^* \in Y_f$ را نسبت به $p^* y_f^*$ حداکثر می‌کند، منظور این است که بنگاه سود خود $(p^* y_f^*)$ را نسبت به قیمت‌های داده شده حداکثر می‌کند.

د- $x_h^* \in U_h(x_h)$ را نسبت به $p^* x_h^* \leq M_h^* = P^* \bar{x}_h + \sum_f d_{hf}(p^* y_f^*)$ حداکثر می‌کند، بدین مفهوم است که خانوار مطلوبیت خود $(U_h(x_h))$ را نسبت به قید بودجه $(p^* x_h^* \leq M_h^*)$ حداکثر می‌کند.

* $p^* x_h^* \leq M_h^*$ نشان‌دهنده بیشتر بودن درآمد فرد نسبت به تقاضا است که درآمد فرد برابر است با ارزش دارایی اولیه (قیمت دارایی اولیه) خانوار به علاوه جمع بخشی از سود بنگاه که خانوار h در آن شریک است. d_h بخشی است که خانوار h در بنگاه شریک است و $\sum d_h = 1$ و $p^* x_h^*$ ارزش تعادلی تقاضا (کالا) و M_h^* درآمد تعادلی خانوار است.

از آنجایی که برای پیدا کردن یک نوع تعادل دیگر که تعادل جبرانی نامیده می‌شود، یک مرحله دیگر در نتیجه شرط کافی وجود تعادل رقابتی لازم است، این دو تعادل در دو فرض متفاوت هستند:

۱- فرض مربوط به رفتار مصرف‌کننده که در تعادل جبرانی، خانوارها به حداقل کردن هزینه کسب‌شده در یک سطح مطلوبیت معین می‌پردازند.

۲- در تعادل جبرانی فرض می‌شود که درآمد افراد برای پوشش دادن حداقل هزینه‌ها کافی است.

تعریف ۲: تعادل جبرانی از یک بردار قیمت (p^*) ، تخصیص تولید (y^*) ، تخصیص مصرف (x^*) و تخصیص مطلوبیت (u^*) تشکیل شده است، به شرطی که اگر:

$$p^* \geq 0$$

الف- بردار حداقل قیمت (قیمت تعادلی) مثبت باشد.
ب- جمع بردار تقاضای تعادلی خانوار کوچکتر، مساوی جمع بردار تولید تعادلی بنگاه به علاوه جمع بردار دارایی اولیه خانوار باشد.

$$\sum_h x_h^* \leq \sum_f y_f^* + \sum_h \bar{x}_h$$

ج- $y_f^* \in Y_f$ ، $p^* y_f^*$ را نسبت به حداکثر می‌کند، منظور این است که بنگاه سود خود $(p^* y_f^*)$ را نسبت به قیمت‌های داده شده حداکثر کند.

د- $p^* x_h^* \geq U_h(x_h^*)$ را نسبت به $U_h(x_h^*)$ حداقل می‌کند، بدین مفهوم است که خانوار هزینه خود $(p^* x_h^*)$ را نسبت به یک سطح معین مطلوبیت $(U_h(x_h^*))$ حداقل می‌کند.

* $U_h(x_h^*) \geq U_h^*$ نشان‌دهنده ثابت بودن مطلوبیت یا همان سطح معین مطلوبیت است و $p^* x_h^*$ بیان‌کننده ارزش تعادلی تقاضا (کالا) است.

ه- درآمد خانوار برابر حداقل هزینه‌ها است.

$$p^* x_h^* = M_h^*$$

قابل اثبات است که تحت شرایطی تعادل رقابتی معادل با تعادل جبرانی است که به طور دقیق می‌توان به صورت یک تئوری بیان کرد:

تئوری ۱: اگر (y^*, x^*, u^*, p^*) یک تعادل جبرانی است و درآمد تعادلی همه خانوار مثبت است $(M_h^* > 0)$ ، پس (y^*, x^*, p^*) یک تعادل رقابتی است.

این که حتما در یک تعادل جبرانی، هر خانوار درآمد مثبت دارد، درست نیست. فقدان درآمد مثبت، بیان‌کننده این است که یک بردار مصرف امکان‌پذیر که هزینه‌های آن، کمتر از درآمد کل است، نمی‌تواند وجود داشته باشد، اما می‌توان نشان داد که حداقل یک خانوار، درآمد مثبت دارد.

برای اثبات وجود تعادل رقابتی، به وسیله شرطی که تحت آن یک تعادل جبرانی، تعادل رقابتی است، استفاده می‌شود که چنین شرطی قبلا در تئوری بیان شد، اما خیلی مفید نبود، بنابراین به یک شرط کافی که در تعادل جبرانی درآمد برای همه خانوارها مثبت باشد $(M_h^* > 0)$ نیاز است، آن شرط این

است که منابع ذخیره خانوار h' با خانوار h'' مرتبط باشد. منظور این است که اگر بخشی از دارایی نگهداری شده توسط خانوار h' (در برخی مقادیر مثبت) را بتوان در یک تخصیص مجدد به خانوار h'' انتقال داد، در این حالت هیچ خانواری وضعش بدتر نمی‌شود و وضع خانوار h'' بهتر خواهد شد. در مورد ارتباط منابع افراد با یکدیگر نیز می‌توان به طور دقیق تعریف زیر را ارائه کرد:

تعریف ۳: خانوار h' ، دارای ارتباط منابع با خانوار h'' است، اگر برای هر تخصیص امکان پذیر، (x, y) ، یک تخصیص (x', y') و یک بردار $\bar{x}'$ وجود داشته باشد، به طوری که تخصیص جدید (x', y') با دارایی اولیه $(\bar{x}')$ امکان پذیر باشد، به این مفهوم که:

$$\sum_h x'_h \leq \sum_f y'_f + \bar{x}', x'_h \in X_h, y'_f \in Y_f$$

به طوری که خانوار انتقال دهنده منابع، حداقل وضعیتش به خوبی سابق باشد و خانوار h'' تحت تخصیص جدید، (x', y') ، بهتر شده باشد:

$$U_h(x'_h) \geq U_h(x_h)$$

$$U_{h''}(x'_{h''}) \geq U_{h''}(x_{h''})$$

و افزایش دارایی $\bar{x}'$ فقط برای آن کالاهایی در موجودی خانوار h' رخ می دهد که دارای مقادیر مثبت باشد:

$$\bar{x}' \geq \bar{x}$$

$$\bar{x}'_i > \bar{x}_i \text{ فقط اگر } \bar{x}_i > 0$$

این دو ویژگی بالا بیان کننده این است که علاوه بر بیشتر بودن دارایی اولیه خانوار در تخصیص جدید، هر جزء این دارایی هم بیشتر از جزء قبلی است.

تعریف ۴: اگر زنجیره ای (دنباله ای) از خانوارها $(h_i, i = 0, \dots, n)$ وجود داشته باشد که $h_0 = h'$ و $h_n = h''$ باشد، خانوار h' به طور غیرمستقیم دارای ارتباط منابع با خانوار h'' و h_i دارای ارتباط منابع با h_{i+1} ($i = 0, \dots, n-1$) است.

نتیجه ۱: اگر M_h^* ، درآمد خانوار h در تعادل جبرانی و همچنین h' به طور غیرمستقیم دارای ارتباط منابع با h'' و درآمد خانوار h'' مثبت باشد، $(M_{h''}^* > 0)$ پس $(M_{h'}^* > 0)$ است.

تئوری ۵: اگر هر خانوار به طور غیرمستقیم دارای ارتباط منابع با دیگر خانوارها و تمام شرایط بیان شده برقرار باشد، آنگاه تعادل رقابتی وجود خواهد داشت. در ادامه درباره مفاهیم پرداخت زکات و خمس در اسلام مطالبی مختصر بیان خواهد شد.

۶- یافته های پژوهش

در این بخش از تحقیق سعی بر آن است، با بهره گیری از ادبیات نظری تحقیق و روش تحقیق به بیان مفروضات جدید در چارچوب اقتصاد اسلامی و تبیین الگوی تعادلی اسلامی پرداخته شود. مفروضات را می توان به صورت زیر بیان کرد:

- طی یک سال مالی، تمام افراد مشمول خمس در جامعه اسلامی، خمس خود را پرداخت می کنند.

- طی یک سال مالی، تمام افراد مشمول زکات در جامعه اسلامی، زکات خود را پرداخت می کنند.

یکی از مفروضاتی که باید بر آن تاکید کنیم، این است که مجموعه امکانات مصرف X_h برای هر خانوار h دارای ویژگی بسته و محدب^۱ $x_h \geq 0$; برای $x_h \in X_h$. توجه شود که قیود زمان با نامساوی اکید برقرار خواهد شد اگر $x_{hi} = 0$ ($i \notin L$), $x_{hi} = \bar{x}_{hi}$ ($i \in L$), بنابراین یک α ای را انتخاب کرده که $0 < \alpha < 1$ بنابراین قیدهای زمان با بردار x_h ، که به صورت $x_{hi} = \alpha \bar{x}_{hi}$, ($i \in L$), $x_{hi} = 0$ ($i \notin L$) تعریف شد، برقرار خواهد شد. بنابراین $x_{hi} \leq \bar{x}_{hi}$ برای تمامی i ها، $x_{hi} < \bar{x}_{hi}$ اگر $x_{hi} > 0$. بر این اساس در واقع امکان انتقال منابع به سایر افراد با درآمد منفی یا ورشکستگی (به مفهوم عدم توانایی پرداخت قروض و گذران جاری امور) زمانی وجود خواهد داشت که حداقل خانوار به میزان x_{hi} از مازاد درآمد برای خودش باقی مانده باشد و مابقی را به سایرین انتقال دهد. در غیر اینصورت این خانوار نباید منابع مازاد خود را انتقال دهد. بر این اساس، به طور مثال در خمس یک پنجم برخی دارایی‌ها را می‌تواند انتقال دهد و چهار پنجم ($\alpha = \frac{4}{5}$) را نزد خود نگه دارد یا در زکات بسته به نوع فعالیت، بخشی را نزد خود نگه می‌دارند و بخشی را زکات می‌دهند. بنابراین با این تفاسیر، در خانوار مسلمان با وجود قوانین خمس و زکات، عملاً امکان پرداخت و انتقال منابع وجود دارد. این میزان مازاد درآمد به بخش‌های زیر تفکیک خواهد شد.

$$\bar{x} = x + \text{پرداخت خمس} + \text{پرداخت زکات} + \text{سایر پرداخت‌ها} + \text{پس‌انداز}$$

حال به بیان دقیق تعاریف و تئوری‌ها پرداخته خواهد شد.

شرط کافی برای اینکه در تعادل جبرانی، درآمد برای همه خانوارها مثبت باشد ($M_h^* > 0$) این است که باید منابع ذخیره خانوار h' با خانوار h'' حداقل از طریق پرداخت خمس و زکات با یکدیگر مرتبط باشد. به عبارتی، اگر با پرداخت خمس و زکات خانوار h' (اگر مشمول پرداخت خمس و زکات شود) را بتوان در یک تخصیص مجدد به خانوار h'' انتقال داد، در این حالت، هیچ خانواری وضعیتش بدتر نمی‌شود و وضع خانوار h'' بهتر خواهد شد. به عبارت دقیق، تعریف زیر قابل بیان است:

تعریف: خانوار h' که دارای شرایط پرداخت خمس و زکات است، از طریق پرداخت خمس و زکات به خانوار h'' دارای ارتباط منابع با یکدیگر خواهد شد، اگر برای هر تخصیص امکان‌پذیر، (x, y) ، یک تخصیص (x', y') و یک بردار $\bar{x}'$ وجود داشته باشد، به طوری که تخصیص جدید (x', y') با دارایی اولیه $(\bar{x}')$ امکان‌پذیر باشد، به این مفهوم که:

$$\sum_h x'_h \leq \sum_f y'_f + \bar{x}', x'_h \in X_h, y'_f \in Y_f$$

به طوری که خانوار پرداخت‌کننده خمس و زکات، حداقل وضعیتش به خوبی سابق باشد و خانوار h'' که نیازمند کمک است، تحت تخصیص جدید، (x', y') ، وضعیتش بهتر شده باشد، به عبارت بهتر:

¹ Cosed and Convex

$$U_h(x'_h) \geq U_h(x_h)$$

$$U_{h''}(x'_h) \geq U_{h''}(x_h)$$

علاوه بر موارد فوق، این بحث را می‌توان چنین گسترش داد که در تابع مطلوبیت فرد مسلمان به جز تقاضای وی برای امور زندگی که ارتباط مستقیمی با سطح مطلوبیتش دارد، به دلیل اینکه پرداخت خمس و زکات در راستای اطاعت امر خداوند است و رضایت خداوند را در پی دارد، باعث خوشنودی مسلمان خواهد شد (سوره بقره، آیه ۲۷۷)^۱ و به عبارتی سطح مطلوبیت وی را افزایش می‌دهد. به علاوه، به دلیل اینکه پرداخت وجوبات خمس و زکات به دلیل اینکه می‌تواند صرف امور نیکوکارانه و بهبود سطح زندگی افراد فقیر شود، خود می‌تواند رضایتمندی دیگری در پی داشته باشد که این امر خود نیز باعث بهبود سطح مطلوبیت فرد مسلمان شود (سوره توبه، آیه ۷۱)^۲. همچنین به جز تاثیر اطاعت امر خداوند و نیز احساس خشنودی ناشی از امر نیکوکارانه به دلیل اینکه خداوند بشارت فزونی و برکت مال را داده است، انتظار تحقق وعده خدا مبنی بر فزونی مال خود می‌تواند باعث رضایتمندی فرد مسلمان شود و سطح مطلوبیتش فزونی یابد. (سوره روم، آیه ۳۹)^۳. بنابراین در چارچوب یک اقتصاد اسلامی، به هیچ عنوان سطح مطلوبیت فرد پرداخت‌کننده خمس و زکات، نه تنها کاهش پیدا نخواهد کرد، بلکه نسبت به قبل افزایش پیدا خواهد کرد. اگرچه تئوری ارائه‌شده نیز حداقل عدم کاهش سطح مطلوبیت را تایید می‌کند. در ادامه سایر تعاریف، نتایج و تئوری‌ها نیز گسترش داده خواهد شد.

تعریف: اگر تعدادی از خانوارها در یک اقتصاد اسلامی وجود داشته باشند که پرداخت خمس و زکات بر آنها واجب باشد، $(h_i, i = 0, \dots, n)$ به طوری که $h_0 = h'$ و $h_n = h''$ باشد، خانوار h' به‌طور غیرمستقیم، دارای ارتباط منابع از طریق پرداخت خمس و زکات با خانوار h'' است و h_i دارای ارتباط منابع ناشی از دریافت وجوب شرعی با h_{i+1} ($i = 0, \dots, n-1$) است.

۱- «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ». البته کسانی که ایمان آوردند و کارهای خوب کردند و به پا داشتند نماز را و دادند زکات را از برای آنهاست، اجر آنها در نزد پروردگار خود و نه ترسی در قیامت بر آنهاست و نه ایشان اندوهناک شوند.

۲- «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» و مردان و زنان با ایمان دوستان یکدیگرند که به کارهای پسندیده و می‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند و نماز را بر پا می‌کنند و زکات می‌دهند و از خدا و پیامبرش فرمان می‌برند. آنانند که خدا به زودی مشمول رحمت‌شان قرار خواهد داد که خدا توانا و حکیم است.

۳- «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبَا يَرْبُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَ مَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ» و آنچه می‌دهید، از ربا تا اینکه بیفزاید در مال‌های مردم، بدانید که زیاد نمی‌شود، آن مال نزد خدا و برکت در آن مال نیابد و آنچه می‌دهید از زکات که می‌خواهید ثواب خدا و رضای او را آن گروه زیاد کنند و مال خود را.

نتیجه: فرض M_h^* ، درآمد خانوار h در برخی تعادل جبرانی باشد. اگر h' به طور غیرمستقیم دارای ارتباط مناسی از پرداخت وجوبات شرعی خمس و زکات با h'' باشد و درآمد خانوار h'' مثبت باشد، $(M_{h'}^*) > 0$ پس $(M_{h''}^*) > 0$ است.

اثبات: بنا به تعریف h_{n-1} دارای ارتباط منابع از طریق پرداخت خمس و زکات با خانوار $h_n = h''$ است. از آنجا که $M_{h_{n-1}}^* > 0$ ، $M_{h''}^* > 0$ است، بر اساس تکرار این استدلال، خواهیم داشت $M_{h_0}^* = M_{h''}^* > 0$ را خواهیم داشت. ثنوری: اگر هر خانوار به طور غیرمستقیم دارای ارتباط منابع از طریق پرداخت خمس و زکات با دیگر خانوارها باشد و همچنین، تمام شرایط بیان شده برقرار باشد، آنگاه تعادل رقابتی وجود خواهد داشت.

بنابراین عملاً بر اساس ثنوری در عالم تجربه در جامعه اسلامی به معنای واقعی کلمه، امکان برقراری تعادل رقابتی به شرط وجود تعادل جبرانی وجود خواهد داشت. به نظر می‌رسد، مطالعات تجربی تکمیلی می‌تواند، این نظریه را که با اعمال فروض وجود خمس و زکات (و نه هر نوع انفاق دیگری که در تمام جوامع وجود دارد؛ زیرا شروط لازم را برای انتقال منابع ندارد، یعنی این امکان وجود دارد که افراد بیش از حد لازم انفاق کنند و خود دچار مشکل شوند و نیز مکانیزمی برای میزان انفاق به طور دقیق به دلیل سلیقه‌ای بودن آن وجود ندارد) در جامعه اسلامی بیان شده است، مورد آزمون عملی قرار دهند.

۷. بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه و تحقیقی که از پیش رو گذشت، نتیجه تلاش و تفکر چند ساله‌ای است که بعد از مطالعه کتاب‌های پایه‌ای با رهیافت اثباتی و دقیق ریاضی در زمینه اقتصاد و به طور خاص، تعادل رقابتی با هدف پاسخ به برخی سوالات پیش رو تنظیم شده است. شاید برای هر خواننده‌ای سوالات زیادی از نظر کم و کیف تحلیل مسائل در مطالعه مباحث مختلف پیش آید. اما آنچه از نظر محقق مهم به نظر می‌رسد، تلاشی است که بسیاری از محققان انجام می‌دهند و در پی یافتن پاسخ‌هایی برای پرسش کردن شکاف‌های علمی موجود است. بر این اساس، اینجانب به دور از هر گونه تعصب در پی سال‌ها مطالعه با در نظر گرفتن مفروضاتی در چارچوب اقتصاد اسلامی، سعی کرده گامی هر چند کوچک، اما مهم را در جهت ارتباط علوم مختلف با یکدیگر بردارم تا شاید جهان علمی فردا با آشنایی با این مفاهیم بتواند با گسترش علوم بین رشته‌ای و از جمله آن، استفاده از مفاهیم اسلام ناب محمدی بتواند گام‌های موثرتری در جهت رفع مشکلات پیش رو بردارد. بنابراین مطالعه حاضر سعی کرده به طور دقیق یک تعادل رقابتی (غیرجبرانی و در نظر گرفتن تعادل جبرانی) را که شامل مجموعه قیمت‌ها، تخصیص مصرف و تخصیص تولید است (به طوری که هر بنگاه، سود خود را نسبت به قیمت‌های داده شده حداکثر می‌کند و همچنین هر خانوار که مطلوبیت خود را براساس میزان تقاضا در قیمت‌های داده شده، درآمد مشخص و نیز دارایی اولیه نگهداری شده مشخص، حداکثر می‌کند)، نشان دهد. یکی از شروط اساسی،

مثبت بودن درآمد همه خانوارها است و آن شرط در صورتی محقق می‌شود که خانوارها دارای ارتباط منابع با یکدیگر (با شرایط خاص) باشند، در این حالت، اگر خانواری در طول دوره معینی دارای مازاد درآمد باشد (با شرایط ویژه $\overline{x_{hi}} \leq \overline{x_{hi}}$ که در متن توضیح داده شده است)، به دلیل اینکه خانوارها دارای ارتباط منابع با یکدیگر هستند، از طریق پرداخت حداقل خمس و زکات به خانوارهایی که با درآمد منفی مواجه‌اند (به دلایل مختلف از جمله ورشکستگی) باعث مثبت شدن مازاد درآمد آنها و قرار گرفتن بیش از یک سطح حداقلی خواهد شد. بنابراین در نظر گرفتن وجود خمس و زکات در چارچوب یک اقتصاد اسلامی می‌تواند، بخشی از شکاف و سوال پیش روی علمی را مبنی بر چگونگی انتقال منابع درآمدی با شرایط خاص به گونه‌ای که با تئوری همخوانی داشته باشد، پاسخگو خواهد بود.

۸. ضمیمه:

جداول زیر شامل موارد مصرف زکات، نحوه محاسبه زکات، زکات گوسفند و وجوب عشر و خمس است:

موارد مصرف زکات
فقرا و مساکین اقوام
فقرا و مساکین همسایه و غیره
حوزه های علمیه
سایر موارد

محاسبه کل بدهی		محاسبه کل دارایی					
مبلغ	بدهکاری ها	مبلغ	موارد مورد نظر در محاسبه زکات				
	مبلغ کلیه چکهای صادر شده		وجوه نقد نگهداری شده در منزل				
	باقی مانده وام ها		وجوه کلیه حساب های بانکی				
	بدهی از اشخاص و مغازه ها		وجوه کلیه کارت های خرید (پارتیان، سامان و ...)				
	جمع کل بدهی		سهام (حق عضویت) فروشگاه ها (فرهنگیان، کارگران و ...)				
<p>نحوه محاسبه زکات</p> <p>موجودی = کل بدهی - کل دارایی موجود</p> <p>.....</p> <p>مبلغ زکات = ۴۰ ÷ موجودی در صورتی که به حد نصاب برسد</p>			موجودی صندوق های ادارات و نهادها (تعاون و ...)				
			قیمت روز همه اجناس مغازه				
			کلیه طلبکاری از مردم (حساب های دفتری)				
			وجوه واریزی جهت تشریف به حج و عمره				
			قیمت طلای موجود				
			قیمت نقره موجود				
			قیمت انواع سکه های طلای موجود				
			جدول کل دارایی				
			تصاب گوسفندان				
			تعدادی که باید به عنوان زکات داده شود				
۴۰	۱۲۱-۲۰۰	۲۰۱-۳۹۹	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰	...	زکات گوسفند
۱	۲	۳	۴	۵	۶	...	

وجوب عشر و خمس
وجوب عشر $\frac{۱}{۱۰}$ در محصولاتی که از آب باران و قنات آبیاری می شوند. گندم، جو، کاه، زعفران، پنبه، نخود و ...
وجوب نصف عشر $\frac{۱}{۲۰}$ در محصولاتی که از آب چاه، موتور پمپ و غیره آبیاری می شوند. گندم، جو و ...
وجوب خمس $\frac{۱}{۵}$ در معادن: طلا، نقره، آهن، سرب و ...

منبع: منتشر شده توسط حوزه علمیه سنگان

منابع

- ابراهیمی سالاری، تقی (۱۳۸۷)، «رویکرد مقایسه‌ای ارتباط رشد و توزیع درآمد از دیدگاه اسلام»، مجموعه مقالات نخستین همایش اقتصاد اسلامی و توسعه، ش ۴، ۶۰۶-۶۴۱.
- اثنی‌عشری، ابوالقاسم و میکاییلی، سیده وجیهه. (۲۰۱۴). تأثیر زکات بر فقرزدایی و رشد اقتصادی: مطالعه موردی استان‌های شمالی (مازندران، گیلان و گلستان). پژوهش‌های مالیة اسلامی، ۲(۳)، ۷-۲۴.
- اسماعیل پوردره، مهدی (۱۳۸۷)، الگوی مناسب مؤسسات مالی زکات در جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع).
- ترکمانی، جواد و الهام جمالی‌مقدم (۱۳۸۴)، «اثرات مخارج دولت بر فقرزدایی در مناطق روستایی»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۲۵.
- تفضلی، فریدون (۱۳۷۵)، «تورم و تورم بسیار شدید به همراه چند نمونه تاریخی»، تهران، انتشارات وزارت تعاون.
- توسلی، محمداسماعیل (۱۳۸۸)، «زکات و اثر آن بر رشد و توسعه اقتصادی»، مجموعه مقالات دومین همایش مالیات‌های اسلامی.
- ثامن‌کیوانی، فرشاد (۱۳۷۷)، محاسبه ظرفیت بالقوه زکات در اقتصاد ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- خامنه‌ای، سید علی، اجوبه الاستفتائات.
- خداپرست، مهدی و آزاده داوودی (۱۳۹۲)، «هزینه‌های دولت و کاهش فقر و نابرابری»، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان. سال یکم. شماره ۴. ص ۳۷-۵۰.
- خمینی (امام)، سید روح‌الله، استفتائات، دفتر نشر اسلامی، قم.
- خوبی، سید ابوالقاسم، منهاج الصالحین. قم، ۱۴۱۰ ق.
- زارع، هاشم و سودابه پژومان (۱۳۹۶)، «مقایسه تأثیر زکات بالفعل و بالقوه بر توزیع درآمد در ایران»، در دست چاپ.
- زمانی‌فر، حسین (۱۳۸۲)، ارزیابی توان فقرزدایی زکات در برخی از استان‌های منتخب، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.

- شعبانی، احمد و عبدالمحمد کاشیان (۱۳۹۲)، «زکات پول از منظر فقه فریقین و بررسی ظرفیت بالقوه آن در فقرزدایی (مطالعه سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹ اقتصاد ایران)»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، سال ششم، شماره ۱، ۳۵-۶۰.
- شکیبایی، علیرضا، محمدرضا احمدی‌نژاد، زهرا کمال‌الدینی و فاطمه طالقانی (۱۳۹۴)، «تأثیر شهرنشینی و سرریزهای آن بر توزیع درآمد استان‌های ایران با رهیافت اقتصادسنجی فضایی»، فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد، سال دوم، شماره ۳، ص ۱-۲۶.
- طاهرخانی، مریم و مفتاح، محمدمهدی (۱۳۹۴)، اثر خمس بر کاهش فقر در ایران (۱۳۷۰-۱۳۹۰)، کنفرانس بین‌المللی مدیریت و علوم انسانی، امارات-دوبی.
- عسکری، محمدمهدی (۱۳۸۴)، تحلیل نظری زکات، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- عسکری، محمدمهدی و عبدالمحمد کاشیان (۱۳۹۴)، «برآورد ظرفیت بالقوه زکات در اقتصاد ایران و مقایسه آن با زکات پرداختی طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۹»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۲، ۶۹-۱۰۶.
- عسکری، حشمت‌اله و بهروز بادپا (۱۳۹۳)، «اثر زکات بر مصرف عمومی در ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، سال ششم، شماره ۲، ۸۳-۱۲.
- کميجانی، اکبر و محمدمهدی عسکری (۱۳۹۴)، «تحلیل نظری آثار اقتصادی زکات و مقایسه آن با مالیه تورمی»، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۴، ۷۳-۱۰۲.
- گالیبرالیت، جان کنت (۱۳۴۰)، جامعه متحول، ترجمه: حسین شجره.
- گرجی، ابراهیم و محمد برهانی‌پور (۱۳۸۷)، «اثر جهانی شدن بر توزیع درآمد»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصاد ایران، سال دهم، شماره ۳۴، ص ۱۱۰.
- لاجوردی، سید عدنان (۱۳۷۱)، نقش زکات در نظام اقتصادی اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- موسوی‌پور، فرشته (۱۳۸۷)، بررسی تورم در ایران با استفاده از تکنیک همگرایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی.
- مهرگان، نادر، میثم موسایی و رضا کیهانی حکمت (۱۳۸۷)، «رشد اقتصادی و توزیع درآمد در ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸، ص ۵۷-۷۷.

- مکارم شیرازی، ناصر، انوارالفقاهه کتاب الخمس و الانفال، مدرسه الامام علی بن ابیطالب، قم، ۱۴۱۶ق.
- نوری همدانی، حسین، رساله توضیح المسائل، قم.
- وحید خراسانی، حسین، رساله توضیح المسائل، قم.
- ورهرامی، ویدا، لایق گیگلو، جابر، لایق گیگلو، وحید. (۱۳۹۵). تأثیر زکات بر توزیع درآمد در ایران طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۰. دوفصلنامه جستارهای اقتصادی ایران، ۱۳(۲۵)، ۹-۲۶.
- Arrow, K. J., & Hahn, F. (1971). *General competitive analysis* Elsevier Sevier Cien Ce Publishing Company Inc.
- Ahmad, S., & Wahid, H. (2005). Penerimaan dan tanggapan masyarakat terhadap sumber zakat harta yang diikhtilaf. *Islamiyyat*, 27(1).
- Berger, A.N. & Humphrey, D.B. (1997). Efficiency of Financial Instituyons: International Survey and Directions for future research.
- Charnes, A., Cooper, W.W. & Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. *European journal of Operational Research*, 2(6), 429-44.
- Fan, Shenggen, D.Nyange, and N.Rao. (2006). "Public Expenditure, Poverty Reduction in Tanzania". International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- Faridi, F. T. (1997); Zakah and Fiscal Policy, in *Economics of zakah*: ed.by Monzer Kahf, IRTI, IDB.
- Farrell, M.J. (1957). The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society A*, 120, 253-281.
- Farzanegan, R.M., & Markwardt, M. (2009). "The Effects of Oil Price Shocks on the Iranian Economy". *Energy Economics*. 31(1), Pp: 134-151. selected P: 147.
- Gomanee, K.; Morrissey, O.; Mosley, P. and Verschoor, A. (2003). "Aid, Pro-poor Government Spending and Poverty Reduction". Research paper 01/03, Nottingham: University of Nottingham.
- International labor office. (2005). "Employment, Productivity, and Poverty Reduction". International labor Report, Geneva: International labor office.
- Iqbal, Munawar. (1998); Zakah, Moderation and Aggregate consumption in an Islamic Economy, in *lessens in Islamic Economics*: ed.by Monzer Kahf, IRTI, IDB

- Isik, I. & Hassan, M.K. (2002). Technical, Scale and Allocative Efficiencies of Turkish Banking Industry. *Journal of Banking and Finance* 26 (4), 719-766.
- Kuznets, S. (1955). "Economic growth and income inequality". *The American Economic Review*, XLV(1), 1-28.
- Lipton, M. (1982). "Migration from rural areas of poor countries: The impact of rural productivity and income distribution in Sabot R.H". (ed.). *Migration and the labor market in developing countries*, Colo: Westview Press.
- Mannan, M. A. (1989); effects of zakah assessment and collection on the redistribution of income in contemporary muslim countries, in *management of zakah in modern muslim society*, ed. IRTI, IDB
- Muhammad, S. A., & Saad, R. A. (2016) C Moderating Effect of Attitude toward Zakat Payment on the Relationship between Moral Reasoning and Intention to Pay Zakat". *Social and Behavioral sciences* 219. Pp 520-527.
- Mujitahir, H. (2003). *Perkaedahan Fiqh dalam Aplikasi Zakat Pendapatan*. Seminar Zakat Pendapatan 2003, 13Ogos.
- Noor, A.H.M., Ahmad, M., Bahrom, H. & Kaslam, S. (2005) *Prestasi Pengagihan Dana Zakat di Malaysia*, in *Isu-isu Kontemporari Zakat di Malaysia*. 1st ed., pp. 237-259, Melaka: IKAZ, UITM.
- Norazlina ,A.W. & A.R. Abdul Rahman (2012). "Efficiency of Zakat Institutions In Malaysia: An Application of Data Envelopment Analysis". *Journal of Economic Cooperation and Development* 33, 95-112.
- Odeck, j. & Alkadi, A. (2004). *The Performance of Subsidized Urban and Rural Public Bus Operators: Empirical Evidence from Norway*. *Annals of Regional Science* 38(3): 413-431.
- Shirazi, N. S. (1994); "AN Analysis of Pakistan Poverty Problem and its Alleviation Through Infa", *Doctoral Dissertation International Islamic University Islamabad, Islamabad, Pakisstan*
- Zaim, S. (1989); recent interpretation of the economic aspects of zakah, in *management of zakah in modern muslim society*; ed. By I. A. Imtiaz, M. A. Mannan, M. A. Niaz, and A. H. Deria, IRTI, IDB

ریکلوومی

اسلید مجری

پیرا